

98. Bármely eszközt tekintünk is, nincs királyi út virtuálisan teljesíteni az erény felteteleit. Sosem volt olyan, hogy újabb eszközök ne jöttek volna, majd egyre újabbak ne jönnének. Hérahklésznek mindegyikről ugyanúgy döntést kell hoznia, hogy munkának tekinti-e vagy a gyönyört szolgáló újabb játékszernek. Hérahklész döntéseinek nem éppen kicsiny felelőssége az, hogy mire áldozza véges idejét. Félni nem kell, sem aggodalmaskodni. Azoknak számára, „*akik az istent szeretik, minden javukra van*”. (Róm, 8:28.)

99.

„...*Míg megvilágosúl gyönyörű
képességünk, a rend,
mellyel az elme tudomásul veszi
a véges végtelent.*”

(József Attila)

György Péter

CECI TUERA CELA

Ez elpusztítja amazt

Hommage à S. M. (1944–2005)

A modern – nyilvános – könyvtár normatív közintézménye ma még az óvatos becslések szerint is komolyan veendő átalakuláson esik át. A virtuális gyűjtemények, multimediális digitális archívumok és *szövegtárak* kialakulása nem pusztán a nyomtatás társadalomtörténetének új fejezetét diktálja, illetve írja át, hanem a könyvtárakra is komoly hatást gyakorol. Nem csupán a Gutenberg-elégiák¹ kérdéséről, tehát a nyomtatott és elektronikus szövegek olvasási stratégiáinak, hagyományainak² átalakulásáról van szó, hanem magának a közintézménynek a jövőjéről is. Miként tartható fenn annak normativitása, milyen változások történnek abban az amnéziás,³ szinte kizárólagos jelentudatra, prezentizmusra⁴ épülő városi kontextusban, amelyben a könyvtárak

¹ Sven Birkerts: THE GUTENBERG ELEGIES. THE FATE OF READING IN AN ELECTRONIC AGE. Fawcett Columbine, New York, 1994.

² James J. O'Donnell: AVATARS OF THE WORD. FROM Papyrus TO CYBERSPACE. Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, London, England, 1998. J. Yellowlees Douglas: THE END OF BOOKS – OR BOOKS WITHOUT END? READING INTERACTIVE NARRATIVES. Michigan University Press, 2003.

³ Andreas Huyssen: PRESENT PASTS: MEDIA, POLITICS, AMNESIA. In: PRESENT PASTS. URBAN PALIMPSESTS AND THE POLITICS OF MEMORY. Stanford University Press, 2003, Stanford. 11–30.

⁴ François Hartog: RÉGIMES D'HISTORICITÉ. PRÉSENTISME ET EXPÉRIENCES DE TEMPS. LA LIBRAIRIE DU XXIE SIÈCLE. Éditions Seuil, 2003. A prezentizmus, tehát az a meggyőződés, hogy a jelenen kívül semmiféle érvényes tapasztalat nincs, komoly hatással van a gyűjtemények történetének alakulására is. Azaz szükségképp elvezet a korlátozhatatlan végtelen gyűjtemény, örökségfogalom létehez is. Lásd például David Simpson: IS LITERARY HISTORY THE HISTORY OF EVERYTHING? THE CASE FOR „ANTIQUARIAN” HISTORY. In: *SubStance*, 88 (1999). 5–16.

épültek és épülnek ma is? Túl azon, hogy a néma és elmélyült olvasás szinterei, miféle kulturális gyakorlatokat honosíthatnának meg a XXI. század könyvtárai, amelyek időközben virtuális, digitális archívumokká is válnak? Számptalan megközelítés és leírás lehetséges, úgy vélem azonban, hogy a könyvtárépítészlet néhány példáján keresztül talán rámutathatunk azokra az összefüggésekre is, amelyek a kulturális örökség sorsa és a digitális kontextusok globalizálódása között húzódnak meg. Négy példát választottam – Henri Labrouste Sainte-Geneviève könyvtárát,⁵ a Warburg könyvtárát,⁶ Dominique Perrault Mitterrand könyvtárát,⁷ illetve Rem Koolhaas Seattle Public Libraryjét⁸ –, hogy rámutassak a globális, virtuális gyűjtemények, az archívumi láz – *Earth's Largest Library*, *Google Print Project* – kialakulását követő helyzet jellemzőire.

*

A címben szereplő legendás mondat Victor Hugo A PÁRIZSI NOTRE-DAME című regényében olvasható. „*Ez elpusztítja amazt*”, „*a könyv el fogja pusztítani az épületet*”. Érdeemes felidézni a prófécia regénybeli kontextusát. A Notre-Dame főesperesét, Claude Frollo atyát cellájában tanács végett keresi fel egy gyógyulásra és igazulásra egyszerre vágyó különös öregember: a „*tours-i barát*”. Az alkímia felsőbbrendűségét – egy lehetséges olvasatban a szerves világösszefüggések kizárólagosságát – hirdető főesperes az építészetet mint „*az ábécé márványbetűit, a könyv gránillapjait*” tekinti, azaz ő nem pusztán a világra néz rá úgy, mint olvasandó könyvre, hanem az építészetre is. Az épített környezet, a társadalmi tér mint *kizárólagos szöveg* uralma tehát addig tart, amíg egy másik, a nyomtatott szöveg el nem tereli az olvasó figyelmét. „*Kitárva a cellája ablakát... a főesperes egy ideig hallgatagon szemlélte a gigászi építményt, majd a jobbját sóhajtván az asztalán heverő nyitva lévő nyomtatott könyv felé, balját pedig a Notre-Dame felé nyújtva fájdalommal pillantását a könyvről a templom felé emelve, így szólt: – Ó, jaj! Ez elpusztítja amazt.*”⁹ Victor Hugo ezen a ponton megszakítja a regény menetét, elnézést kér a *hölgyolvasóktól*, s egy önálló fejezetet szentel a fenti mondat értelmezésének. Ezt a terjedelmes építészeti- és kultúrelméleti traktátust – amelynek e tanulmány szempontjából is fontos újraolvasását Neil Levine végezte el – a radikális retorika uralja. Vagy-vagy. „*Ne is ámit-suk magunkat: az építészlet meghalt, meghalt egyszer s mindenkorra, elpusztította a nyomtatott könyv, elpusztította, mert nem volt időálló, elpusztította, mert sokba került... A könyv olyan hamar elkészül, olyan kevésbe kerül, és olyan messzire eljut. Csoda-e, hogy az egész emberi gondolkodás ezen a lankán gördül tovább... Az emberiség nagy költeményét, nagy építményét, nagy al-*

⁵ DES PALAIS POUR LES LIVRES. LABROUSTE, SAINTE-GENEVIÈVE ET LES BIBLIOTHÈQUES. Sous la direction de Jean-Michel Leniaud. Avant-propos: Nathalie Jullian. Éditions Maison-Neuve Larose, Bibliothèque Sainte-Geneviève, 2002.

⁶ Fritz Saxl: THE HISTORY OF WARBURG'S LIBRARY, 1886–1944. In: E. H. Gombrich: ABY WARBURG, AN INTELLECTUAL BIOGRAPHY. With a memoir on the history of the library by F. Saxl. London, The Warburg Institute, University of London, 1970. 325–339., Kurt W. Forster: ABY WARBURG: HIS STUDY OF RITUAL AND ART OF TWO CONTINENTS. In: October 77, Summer, 1996. 5–24. Részletes bibliográfiát közöl: <http://www.rz.uni-hamburg.de/rz3a035/WIL5.html>.

⁷ Anthony Vidler: BOOKS IN SPACE: TRADITION AND TRANSPARENCY IN THE BIBLIOTHEQUE DE FRANCE. In: *Representations* 42. Spring, 1993. 115–134.

⁸ Joshua Ramus: SEATTLE PUBLIC. In: Rem Koolhaas ed.: CONTENT. TRIUMPH OF REALISATION. Taschen, Köln, 2004. 138–149., ill. Shannon Mattett: PLURALITY IN PLACE: ACTIVATING PUBLIC SPHERES AND PUBLIC SPACES IN SEATTLE. In: *Invisible Culture. An Electronic Journal for Visual Culture*, Issue 6. http://www.rochester.edu/in_visible_culture/Issue_6/issue6title.html.

⁹ Victor Hugo: A PÁRIZSI NOTRE-DAME. Fordította Antal László. Európa, 1992. 251.

kotását ezentúl nem építik, hanem nyomtatják.”¹⁰ Nem meglepő, hogy mindez ismerősen hat: a távolság legyőzése, a gyorsaság, az új politikai gazdaságtan kihívásai visszaköszönnek a kortárs vitákból: legyőzi-e a számítógép a könyvet. A *Ceci tuera cela* azóta is a választási kényszerhelyzet, a vagy-vagy metaforája lett: Umberto Eco például egy olyan tanácskozáson idézte, amely a könyv jövőjéről szólt. A számítógép elpusztítja a könyvet, a globális virtuális metaarchívumok elpusztíthatják a könyvtárat.¹¹

Victor Hugo könyve – mint azt klasszikus tanulmányában Neil Levine¹² kimutatja – komoly és személyes kihívást jelentett Henri Labrouste-nak, aki a klasszicizmus utáni építésznemzedékhez tartozott, és a görög építészet felidézése, illetve a romantika bővületében alkotott. A Sainte-Geneviève könyvtár, Labrouste nagy alkotása ennyiben nem más, mint *válasz* Hugo radikális építészeti látletére, amennyiben a társadalmi és köztér feletti szimbolikus kontroll formái, technológiái elválaszthatatlanok a korszak szellemi irányultságától. Mivel lehetne hatásosabb kritikáját adni Hugo *szövegének*, mint egy *könyvtáráépülettel*? „1830-ra már egyértelművé vált, hogy egyetlen szerkezet sem gyakorolt akkora hatást a kommunikációra, mint a nyomdagép, és hogy ez magyarázza meg, miért csökken folyamatosan az építészet befolyása. A nyomtatott könyv analógiája segítette hozzá az építészetet, hogy kitörjön a klasszicizmus korlátai közül, és funkcionális kifejezési formát dolgozzon ki magának; így tehát amióta Hugo közhírré tette, hogy az építészetnek mint fő társadalmi kifejezőeszköznek befellegzett, az lett a kérdés, miként különböztethető meg az építészet az építéstől” – írja tanulmányában Neil Levine. Vagyis a könyvtáráépítészet hagyománya kiváló alkalom az önkritikus szemléletre. Labrouste épülete a latin negyed szívében található. Ott, ahol Soufflot drámai térképzésű Panthéonja, a holtak École Normale-ja,¹³ amely többek között majd Victor Hugót is befogadja. És ott van a legendás iskola, a IV. Henrik gimnázium is. A könyvtár az első pillanattól éppannyira a diákok és a kutatók mentsvára, mint amennyire nyilvános közkönyvtár. Az épület hatalmas zárt tömbje, illetve a térre néző frontja erőteljesen száll szembe Soufflot-nak a bazilika elvét követő térképzésével: a tagolt oszloprendekkel, a kupola dominanciájával. Soufflot épületének külső formája visszautasíthatatlanul uralja környezetét, látványa megkerülhetetlen, míg Labrouste műve sokkal inkább *olvasandó*, és csak lassan, lépésről lépésre, lapról lapra fedezhető fel. A kétféle stratégia megfelel az épületek keletkezési idejében hatásosnak tartott eljárásnak, illetve az aktuális társadalmi kontextusoknak. Soufflot az építészet könyvnyomtatás előtti korának hagyományát követi, illetve teremti újra.¹⁴ Az eredetileg ugyancsak Sainte-Geneviève-nek szentelt templom, amely aztán többszöri átalakítás után lett a francia nemzeti szellem és nagyság őrhelye, tehát a vi-

¹⁰ Hugo: i. m. 270.

¹¹ „McLuhan – amikor összehasonlított egy manhattani lemezboltot a Gutenberg-galaxissal – azt mondta: »Ceci tuera cela.« E konferencia egyik legfőbb problémája bizonyára az, hogy ez (a komputer) elpusztítja amazt (a könyvet). Eleget tudunk amarról (a könyvről), de bizonytalan, mit értsünk ezen (a komputeren).” Umberto Eco: AFTERWORD. In: THE FUTURE OF BOOK. Ed. by Geoffrey Nunberg. California University Press, Berkeley, Los Angeles, 1996. 295–298.

¹² Neil Levine: THE BOOK AND THE BUILDING: HUGO’S THEORY OF ARCHITECTURE AND LABROUSTE’S BIBLIOTHEQUE STE-GENEVIÈVE. In: Robin Middleton ed.: THE BEAUX-ARTS AND NINETEENTH-CENTURY FRENCH ARCHITECTURE. Thames and Hudson, 1982. 138–174.

¹³ Mona Ozouf: THE PANTHEON: THE ÉCOLE NORMALE OF THE DEAD. In: THE CONSTRUCTION OF THE FRENCH PAST. Volume III. SYMBOLS. Under the Direction of Pierre Nora. English-language edition edited by Lawrence D. Kritzman. Translated by Arthur Goldhammer. Dominique Poulot: PANTHEONS IN EIGHTEENTH-CENTURY FRANCE: TEMPLE, MUSEUM, PYRAMID. In: PANTHEONS: TRANSFORMATIONS OF A MONUMENTAL IDEA. Edited by Richard Wrigley and Matthew Craske. Ashgate, 2004. 123–147.

¹⁴ Soufflot terveinek utolsó változata 1777-ben készült el, az épület 1790-ben. Vö. Alexia Lebeurre: THE PANTHEON. TEMPLE OF THE NATION. Monum, Éditions du patrimoine, Paris, 2000.

lángszerte ismert Panthéon, ennyiben jóval több bizalommal van az építészet lehetőségei iránt. Labrouste viszont már a városi palimpszeszt, a szöveggént olvasandó építészet korának egyik különösen becses, önreflexív művét hozta létre. Az épület ablak nélküli, római csatornaépítményt idéző hatalmas homlokzatán 810 név olvasható ábécérendben, azaz az épületet mintegy hétezer betű díszíti, illetve jelöli meg. A vésett nevek a könyvtárlátogatók számára olvashatatlanok, túl magasan helyezkednek el. (Herzog és De Meuron 1998-ban átadott eberswaldei könyvtára több szempontból is a Sainte-Geneviève parafrázisa, mind a tömörszerűségét, mind a felületet borító pixelek, azaz értelmezhetetlen, ismételt képrészletek, ikonográfiailag azonosíthatatlan emlényomok tekintetében.)¹⁵ Éppen abban a magasságban található, ahol – az épület belső oldalán – a nagy olvasóterem könyvespolcai sorakoznak. Az épület külső oldalán – többek között – Shakespeare, Cervantes, Lope de Vega, Balzac neve, odabent pedig a műveik.¹⁶ Arról nem beszélve, hogy a nevekkal, az érthetetlen, jelentésüket vesztett, de követhető jelekkel borított felület joggal keltheti fel a szemlélőben a könyv allúzióját. Soufflot műve szoborszerűen egységes látványt teremt, míg Labrouste épülete a folyamatos használat által, lassú, óvatos felfedezés révén tárja fel valóságát: akár csak a könyv, nem egyetlen, teremtő pillantással befogadható. Soufflot néma és megközelíthetetlen tömbjének a mélyén ugyancsak nevek olvashatók. Labrouste műve könyveket zár magába, a Panthéon hírnevet és holttesteket. Labrouste épületének centrumában az olvasóterem áll, amely mögött felsejlik Boullée¹⁷ mintegy hatvan évvel korábbi terve: a Királyi könyvtár olvasótermének, ennek a hatalmas vizionárius térnek a rajza. A forradalmi építészet jeles alkotójának, Boullée-nak a műve egészében Raffaello ATHÉNI ISKOLÁ-jának a mintáját követi, míg Labrouste ugyanennek a festménynek a másolatát helyezte el az épület falán. A könyvtárépület minden alkalommal értelem-szerűen és elkerülhetetlenül a történelem története felé tereli az építész figyelmét. A Boullée terve és Labrouste épülete közötti években, azaz a forradalom, majd a császárság periódusa idején már elvesztette érvényességét a XVIII. században még érvényes utópia, a *szabadpolcos* nagy olvasóterem. Boullée még úgy gondolta, hogy az általa felrajzolt hatalmas terem a gyakorlatban is működtethető. Kísértett az alexandriai könyvtár ígérete, de a könyvek számának növekedése már világossá tette, hogy immár elképzelhetetlen az *átlátható – és szimbolikus – gyűjtemény, illetve a szakrális, ikonográfiai tér, amely nem pusztán a funkcionalizmusnak felel meg*. Boullée könyvtári elképzelése a Gutenberg-korszak előtti könyvuniverzum talán utolsó víziója. Másként fogalmazva: ez a metszet még nem ismeri a bábeli könyvtár rémálmát. A könyvtár – az athéni iskolából vett idézeteknek megfelelően – a bölcsesség, a beszélgetés, a lassú idő és a személyes kapcsolatok közösségi színtere, amely közelebb áll a scriptoriumhoz, mint a modern

¹⁵ Anna Klingmann: DATASCAPES: LIBRARIES AS INFORMATION LANDSCAPES. In: BIBLIOTHEKEN BAUEN, TRADITION UND VISION. BUILDING FOR BOOKS. TRADITIONS AND VISIONS. Schweizerische Landesbibliothek, Swiss National Library. Ed. Susanne Bieri, Walter Fuchs. Birkhäuser-Verlag für Architektur. Publisher for Architecture. Basel, Boston, Berlin, 2001. 406–424., ill. Gerhard Mack et al.: EBERSWALDE LIBRARY HERZOG AND DE MEURON. London, 2000.

¹⁶ A szerzők neveivel, illetve műveikkel elfedett könyvtárfalak szemantikájának kérdését érdemes felvetnünk Rachel Whiteread bécsi, Judenplatzon álló Holocaust-emlékműve kapcsán is. Lásd György Péter: AZ EMLÉKEZÉS LEHETETLENSÉGE. In: KÁDÁR KÖPÖNYEGE. Magvető, 2005. 81–93.

¹⁷ Étienne-Louis Boullée: ÉRTEKEZÉS A MÓDOZATOKRÓL, AMELYEK SEGÍTSÉGÉVEL LÉTREHOZHATÓK A KIRÁLYI KÖNYVTÁR ELNEVEZÉSŰ MŰALKOTÁSHOZ SZÜKSÉGES ELŐNYÖS KÖRÜLMÉNYEK. In: Boullée: AZ ÉPÍTÉSZET POÉZISE. TANULMÁNY A MŰVÉSZETRŐL. Corvina, 1985. 74–77. Adolf Max Vogt: BOULLÉE SEEKS „COSMIC SCALE” FOR HIS LIBRARY. In: Bieri-Fuchs: i. m. 227–234.

világhoz, az amnéziás városok felseljő élményéhez. Boullée elképzelése mögött tehát még erőteljesen ott érzékelhető a késő barokk könyvtár nagy fordulata: a *museum* – azaz a tapasztalható univerzum, a világrendet reprezentáló gyűjtemény – eltűnésének és absztrakt könyvtárrá való átalakulásának története.¹⁸ A XVIII. század végén még fennáll az enciklopédikus, de egy teremben átlátható gyűjtemény normája. Ennek megfelelően a könyvtárba lépő látogató a rendezett, szimbolikus tér határát lépte át: a gyűjtemény a világrend létének és elsajátíthatóságának a bizonyítéka volt. Nem véletlen, hogy a személyes tapasztalat és tudás könyvek általi elsajátításának a terét a XX. században talán egy helyen tartották egységesen elképzelhetőnek, a Warburg könyvtárban. „...[Warburg] »a jó szomszédság törvényé«-ről beszélt. Az embernek legtöbbször nem azok a könyvek kellettek, amelyekről tudott. A létfontosságú információt az ismeretlen polcszomszéd tartalmazta, még ha ezt a címe alapján nem is lehetett okvetlenül sejteni. Elgondolása úgy szólt, hogy a könyvek – a több-kevesebb információt tartalmazó és szomszédjaikkal kiegészülő könyvek – együttesen, a címek által ébresszék rá a diákokat az emberi gondolat műbenlétének és történelmének lényegére. Warburg nemcsak a kutatás eszközeinek tartotta a könyveket, hanem úgy vélte, hogy megfelelően csoportosítva az emberiség gondolkodásának állandó és változó aspektusait jelenítik meg.”¹⁹ Warburg professzionális könyvtártudományi, gyakorlati szempontból elfogadhatatlan könyvtára, amely tehát *autonóm szekvenciáknak tekintette a gyűjtemény egyes részeit*, jelentős változáson esett át 1925–1926-ban, amikor nem kis mértékben Warburg személyes részvételével és tervei alapján felépült Hamburgban a Warburg könyvtár új épülete. Az 1926 nyarán átadott épület sem méretei, sem a városban való elhelyezkedése okán nem felelt meg a nagy nyilvános könyvtárak elvárásrendszerének, miközben a korszak viszonyai között igazi high-tech, csőpostával, telefonvonalakkal felszerelt épület volt. Különös, hogy Saxlnak sem volt fontos az építész nevének megemlézése. A könyvtárat Gerhard Langmaack (1898–1986) tervezte Fritz Schumacher (1869–1947) közreműködésével. Együttműködésük rekonstruálása további kutatásokat igényel, mindenesetre Langmaack mindvégig Németországban tevékenykedett, míg Schumacher származása miatt emigrációba kényszerült.

Az ellipszis alaprajzú olvasóterem – Warburg makettje alapján – a modern könyvtár absztrakt normarendszerének ellentéte. Szoros összefüggésben áll Warburgnak azokkal a nézeteivel, amelyeket az emlékezet aktív formáiról, a távolság megélésén és megértésén alapuló módszeréről vallott. Az elmúlt években sokszor reprodukált és interpretált ellipszis alaprajzú, tetővilágítású olvasóterem képe egyszerre kelthet szakrális és ipari allúziókat. A gyűjtemény Warburg halála és a náci hatalomátvétel után átkerült Londonba, ahol több költözés és építkezés után ma a Woburn Square-en, egy egyetemi épületben nyert elhelyezést. Még ma is egyfajta átmenetről beszélhetünk a katalógusok különössége, azaz a Warburg könyvtár osztályozási elveinek eredetisége, illetve a University College könyvtári hálózatába való elkerülhetetlen asszimilációjuk között – e folyamat napjainkban is tart. Ennyiben a londoni Warburg Institute and Library egyszerre globális jelentőségű kutatóhely és önmaga *láthatatlan múzeuma*, nem pusztán Warburg könyveinek, de *gyűjteményének is örököse*. Ami a hamburgi épületet illeti, azt a városi hatóságok 1993-ban renoválták, különös tekintettel az olvasóteremre, az „*Arena der Wissenschaft*”-ra, s egyben létrehozták az Aby Warburg-Stiftungot, amely

¹⁸ Vö. Geoffrey Gattett: REDIFINING THE ORDER IN GERMAN LIBRARY. In: *Eighteenth-Century Studies*. 33. 1. 1999. 103–123.

¹⁹ Fritz Saxl: THE HISTORY OF WARBURG'S LIBRARY. In: E. H. Gombrich: *ABY WARBURG*. I. h. 327.

az épületben működik. Ennyiben a Warburg könyvtár története joggal emlékeztet a Freud-múzeum esetére, ahol az emigráció után ugyancsak megkettőződött a gyűjtemény és a múzeum.²⁰

A Warburg könyvtár Londonban ma sem nyilvános közintézmény, de jelentősége már régen túlmutat egy egyszerű magángyűjteményen. Ha Labrouste épülete a nyomda szelleme melletti elkötelezettséget hirdeti, akkor a Warburg könyvtár hamburgi épülete éppúgy, mint gyűjteménye, a könyvek személyessége, egyedisége, a kommunikatív és intézményes emlékezetpolitika elválaszthatatlanságának kérdését helyezte a középpontba. Olyan praktikus és szimbolikus tér ez, amely az emlékezet-ikonográfia-archeológia háromszögében mozog. Warburg nagy problémája, a kulturális emlékezet által föltárolt felfedezések sorozata a könyvek és képek egymás mellé rendezésében állt. A hagyományos katalógus elvétől való elzárkózást ugyanaz a logika motiválta, mint a MNEMOSYNE-nek nevezett tervezetét, a szöveg nélküli ikonográfiasorozatok összeállítását. Az egymás mellé rendezések, a montázsok teremtése azt is mutatja, hogy nem pusztán az emlékezet nyithat fel újabb lehetőségeket a társadalmi képzelet számára, de talán fordítva is: a kultúrtörténeti montázsok, a sorozatok addig nem ismert emléket teremthetnek. Az aktív – a teremtés és emlékezés aktusát egyaránt a kultúrtörténeti távolság személyes interpretációja, átélése által definiáló – elképzelés éppúgy jelen volt a képekkel való bánásmódban, mint a könyvtár elveinek megalkotásában. Fritz Saxl említett írása, illetve Didi-Huberman, Philippe-Alain Michaud²¹ tanulmányai is rámutatnak arra, hogy az ikonográfia Panofsky és Warburg közötti eltérő értelmezése nyomot hagyott a könyvek aktív emléknymódkénti interpretációjában, azaz a mitikus erejű könyvtárról alkotott kép megkonstruálásában is.

Az absztrakt könyvtár a XIX. században már modern intézmény. Az olvasóterem hagyománya végig követhető, s ma látjuk csak, milyen fontos is ez. Robert Smirke 1854–57 között épült, majd 2000-ben átépített nagy olvasóterme a British Museumban épp-

²⁰ A bécsi Berggasse épületében álló múzeum ugyanúgy kiürítésre került 1938-ban, mint a hamburgi könyvtár 1933-ban. Mindkét gyűjtemény Londonba került, s Freud maga pár hónapig még lakott is a Maresfield Gardensben, ahol ma a londoni Freud-múzeum áll, benne a legendás antik gyűjtemény tárgyival. A múzeum mai formája Anna Freud 1982-es halála után alakult ki. Egyszerre szolgálja az analitikusok zárandoklatait, a Freud iránt érdeklődő nagyközönség számára a kultusz ébrentartását, illetve alkalmanként kifejezetten komoly viták színtere. Lásd például Edward Said utolsó könyvének, a FREUD AND NON EUROPEAN című esszének a bécsi Freud-múzeumban elhalasztott felolvasóestje utáni bemutatását, illetve a kiadásban való részvételt. A Berggasse Anna Freud közreműködésének megfelelően 1969, illetve 1971 óta szolgál múzeumként, emlékhelyként, és egyre intenzívebb kiállításpolitikája különösen felerősödött az elmúlt pár évben. Mindkét múzeum sorsát a III. Birodalom formálta, s jelentős mértékben a holocaust utóéletének szemlélete alakítja. Mindkét épületben hosszú évtizedekkel később kezdődött meg az egykori tevékenység rekonstrukciója, illetve muzealizálása, másként kulturális örökségként való szemlélete. Mind Freud, mind Warburg tevékenysége az emlékezettel, az emlékezés és távolság viszonyaival áll összefüggésben, mindkét alkotó gyűjteményének, munkásságának személyes sorsa is kutatásait példázza. SIGMUND FREUD MUSEUM. BERGGASSE 19. VIENNA. Catalogue. Gingko Press, 1994, SIGMUND FREUD VIENNA IX. BERGGASSE 19. Photographs and Epilogue Edmund Engelman. Introduction and Legends: Inge Scholz-Strasser. Verlag Christian Brandstätter, Wien, 1998. FREUDS VERSCHWUNDENE NACHBARN. Freud Museum, Wien, 2003. Dietmar Schmidt: REFUSE ARCHEOLOGY. VIRCHOW-SCHLIEHMANN-FREUD. In: *Perspectives on Science*, 9. 2. 2001. 210–232., Louis Rose: THE SURVIVAL OF IMAGES: ART HISTORIANS, PSYCHOANALYSIS, AND THE ANCIENTS. Wayne State University Press, Detroit, 2001. Charlotte Schoell-Glass: AN EPISODE OF CULTURAL POLITICS DURING THE WEIMAR REPUBLIC: ABY WARBURG AND THOMAS MANN EXCHANGE A LETTER EACH. In: *Art History*. Vol. 21. No. 1. 1998 March. 107–128.

²¹ Georges Didi-Huberman: PANOFSKY VS. WARBURG AND THE EXORCISM OF IMPURE TIME. In: *Common Knowledge*, 9. 2. 2003. 273–285., ill. uő: KNOWLEDGE: MOVEMENT (THE MAN WHO SPOKE TO BUTTERFLIES). Foreword in: Philippe-Alain Michaud: ABY WARBURG AND THE IMAGE IN MOTION. Zone Books, New York, 2004.

oly legendás kultúrtörténeti hely lett, mint a század végén végül megépült Library of Congress – egyébként a párizsi operát idéző – épületének, a Jefferson Buildingnek az olvasóterme, vagy épp az 1923–27 között épült stockholmi könyvtár Gunnar Asplund által tervezett épülete. S ki-ki sorolhatná azokat a nagy olvasótermeket, ahol felnőtt. Más kulturális világ uralta a régi Széchényi Könyvtár múzeumbeli olvasótermét, mint a várbéli mai termeket, kivált a komputertelepítéseket követően.

A digitális gyűjtemények kora előtt a központi olvasóteremnek a reneszánszban, majd a barokkban kialakult eszméje uralkodott. Ez a gyakorlatban fenntarthatatlan idea volt a könyvtár kulcsfontosságú metaforája. Az enciklopédikus tudás tételezhetősége és az áttekinthető tér élménye együtt járt. Ugyan tudni lehetett már, hogy a szabadpolicokon sorakozó könyvek mindössze a gyűjtemény szerény részét jelenthetik, miképpen azt is, hogy a könyvtárosok nélkül immár semmilyen mű fel nem lelhető, az olvasóterem léte mégis többet jelent, mint becses, ám üres hagyományt, pusztá rítust. A központi olvasóteremben együtt ültek a természet- és társadalomtudósok, híres emberek és amatőrök. Ott ültek a történelem hősei a British olvasótermében. Emlékezhünk Sartre autodidaktájára. De kinek ne volnának személyes emlékei kiismerhetetlen olvasókról a szomszéd asztalnál? Labrouste könyvtárának olvasótermében az információs pult mint szószék emelkedik: a könyvtáros a morálisan egyértelmű intézmény papja, aki tájékoztat, de nem vitatkozik, akihez való viszonyunk soha nem az egyenlőségen alapszik. Látnunk kell, hogy ez a helyzet, a könyvtáros szerepe az elmúlt száz év során épp annak megfelelően változott, hogy milyen önképpel rendelkezünk a kulturális kánon őrhelyét illetően. Ha hierarchikussal, ha demokratikussal: a központi olvasóterem és annak papja olyan színhely és szerep volt, amelynek hiányát akkor érzékeljük, amikor a könyvtári viszonyrendszereket már nem determinálja a kánon, és a tudás hordozóinak, dokumentumainak sem szerepe, sem formája nem evidens többé. Azt, hogy mit veszítünk, akkor kezdjük el megtanulni, amikor megismerkedőben vagyunk a globális könyvtár virtuális gyakorlatával.

*

A könyvtáráépítészet a XX. század végén, a XXI. század elején két – egymástól radikálisan eltérő, ám egyaránt nagy erejű – választ adott a digitális kontextus kérdésére. Dominique Perrault, a Bibliothèque Nationale, azaz a Mitterrand könyvtár tervezője mintha egyszerre válaszolt volna Labrouste-nak és Victor Hugónak, amikor elfogadta a kérdést: *Ceci tuera cela*. Tehát hogyan is tervezhető egy olyan könyvtár, amely már minden bizonnyal médiatéka is, azaz egyszerre fog őrizni könyvet, számítógépes adatokat, fényképeket, hangszalagokat, videoszalagokat, számtalan különböző formátumban rögzített kulturális dokumentumot. Az *architecture parlante*, a beszélő építészet a XX. század végén visszatért: a négy épület négy nyitott könyv, az általuk közrezárt üres tér a színpad, a francia és angol kert metamorfózisa: a gyakorlatban egy vad északi erdő látványa. Az olvasó a négy torony négy olvasótermében kell hogy otthonra leljen vagy épp vándoroljon: azaz a Perrault által teremtett világ szándékai szerint is mágikus tér. A tér és épület közötti eltérés igen fontos: Perrault nem egy épületet tervezett, hanem négy oldalról zárt univerzumot, amelynek a közepén már nem az olvasóterem – az olvasás rítusának tere, temploma – áll, hanem mesterséges természeti idézet, amely a kert hagyományától való távolságtartás, azaz a mesterséges hangszúlyozására törekszik. A négy nyitott könyv, négy üvegtorony (s egyben raktár) struktúrája hatalmas viták kiváltója és számtalan gyakorlati probléma okozója lett. A négy torony, a négy olvasóterem az alábbi felosztást követi: 1. Filozófia, történelem és tár-

sadalomtudomány; 2. menedzsment, jog, közgazdaságtan; 3. tudomány és technika; 4. irodalom és művészet.

Az egy központi olvasóterem helyett létrehozott négy, illetve a könyvtár terének közepén álló kert – minden pragmatikus kétség ellenére – erőteljes választ próbál adni arra a kérdésre, hogy miként fogalmazható újra a *nemzeti könyvtár eszméje a globális média, illetve a virtuális valóság, az internet terében*.

A másik ugyancsak önmagán túlmutató jelentőségű épület a seattle-i közkönyvtár, Rem Koolhaas műve. Perrault és Koolhaas munkája között több mint tíz év telt el, amely a digitális globális virtuális gyűjtemények előretörésének szempontjából drámai változásokat hozó korszak volt. Perrault művének tervezése, illetve átadása idején a globális multimédiaarchívum még lázalom volt (lásd Derrida művét), illetve részben utópia. Perrault négy monumentális nyitott könyv alakú épület-szobor közé, illetve alá helyezi el az olvasás világát. Épülete zárt kozmosz, elkülönült világ Párizson belül is, maga a hely is távol van a hagyományos belvárostól, de ami még fontosabb, annak belső világa a városlakók számára láthatatlan, érzékelhetetlen. A Mitterrand könyvtár a tudás normatív erődje, a kulturális identitás temploma egy olyan nemzet számára, amely örökségének őrzését, önazonosságát és a nyelv géniusza iránti hódolatot elválaszthatatlannak látja. A Mitterrand könyvtár egyike ennek a szellemiségnek a fenntartására szolgáló grand projecteknek.

Seattle városában a holland Rem Koolhaas (illetve az OMA) művét radikálisan más szociológiai, urbanisztikai kontextusban lehet értelmezni. A SPL szellemétől nagyon távol álló, az építés során is mindvégig nyilvános kontroll alatt álló, minden szempontból közösségi intézményről van szó. Labrouste Raffaello szellemét idézte, Boullée-t imitálta. Ha Perrault szimbolikus választ adott a városi tér mediatizálódására, illetve globalizálódására, akkor Koolhaas funkcionálisat. A SPL a Microsoft világához is tartozó város Csendes-óceánra néző belvárosában áll, a hirtelen jött gazdagság megannyi excentrikus épülete között. Seattle belvárosa nem sok kapcsolatot tart az európai nemzetállami, de az Egyesült Államok birodalmi – a washingtoni Smithsonian Museumot jelentő, a Mall hatalmas terein alapuló – önképével, térformálásával sem. Koolhaas kritikai anarchizmusának egyik legkölteibb művével állunk szemben. Ha minden egyébtől eltekintünk, ez fény- és árnyékjátékkel élő hatalmas szobor. A könyvtárlátogatókra drámai hatással van a szinte érzékelhetetlen belső térben a külső fényviszonyok sora. Ez az épület az örök prezentizmus világában otthonos. Ugyanakkor a városi lét egyik forgalmas központja, amelyben az olvasóterem jóval hátrébb szorult az „egyéb” funkciókhoz képest – mint például a parkolás, a találkozás, a közös munka, a megbeszélés. Koolhaas *mallt* épített, amelyben a kulturális hagyomány radikálisan más önképe, tradíciója tárul az olvasók, a látogatók elé. A SPL az olvasással egyenértékű tevékenységek sorozatát képzelel el, amelyek mind összefüggésben állnak azzal a médiatérrel, amelyben ez az épület is áll. Míg Perrault műve a francia hagyományba zártnak áll,²² addig Koolhaas épületének használója egyszerre van otthon Seattle-ben és a

²² A francia kulturális hagyomány egyik különösen fontos digitális intézménye a Gallica, amelyet a Nemzeti Könyvtár tart fenn, illetve fejleszt folyamatosan. Ez a honlap magyar szempontból is példátlanul érdekes kísérlet a különféle közintézmények, múzeumok, archívumok, kéziratárak gyűjteményeinek közös adatbázisba rendezésére, egységes felületen való kereshetőségének megteremtésére, legyen szó akár szövegekről vagy képekről. Magyarországon a kulturális örökség különféle formáit őrző intézmények digitális kontextusban való közös megjelenése évek óta szűkebb nyilvánosság előtt zajló vitákat gerjeszt, de egyelőre távol áll a gyakorlati gondolkozástól.

globális multimédiaarchívumban. Ahogyan a két város szerepe is eltérő: Párizs a nemzetállami lét múzeuma maga, Seattle a XXI. század szelleme – háttal Amerikának és az öreg kontinensnek, szemben Ázsiával és (ami fontosabb) a kommunikáció világával. A SPL olyan messze esik a Warburg könyvtár által őrzött és életben tartani remélt hagyománytól, amilyen messze csak lehet. S nem pusztán arról az egyébként világosan érzékelhető eltérésről van szó, ami a két gyűjtemény funkciója között áll fenn: az egyik nyilvános közkönyvtár, a másik a keveseknek szóló kulturális emlékezet formáinak kutatására szolgáló gyűjtemény. Ugyanilyen fontos a múlthoz, a történeti emlékezethez való viszony demonstrálása, illetve architektúrában való megjelenése vagy eltűnése. A Sainte-Geneviève könyvtár – vagy mint láttuk, a Mitterrand könyvtár – jelentéstana nem fejthető fel annak a kulturális térnek az imaginárius összefüggései nélkül, amelyben állnak. Mindez nem azt jelenti, hogy Koolhaas épülete ne kulturális térben állna, csupán kérdéses, hogy miképpen érzékelhetőek kötődései a lezárt múlthoz, illetve a hódító jelenhez és jövőhöz.

*

A British Library, a Library of Congress, a Sainte-Geneviève könyvtár, a Bibliothèque Nationale, a SPL vagy épp a Széchényi Könyvtár az alexandriai könyvtár örökösei, amennyiben mindezek a nemzeti könyvtárak a maguk lehetőségeinek, saját történelmi helyzetüknek, kulturális kontextusuknak megfelelően az enciklopédizmusra törekedtek és törekednek ma is. Ám egyik esetben sem volt szó a teljesség monstrumának fenyegetéséről, amit Borges BABELI KÖNYVTÁR-ából ismerünk, ahol minden könyv csak egy példányban van meg. Ez nem fordul elő a történelem tereiben álló könyvtárakban, amelyek a *dépôt légal* normáit követik: a köteles példány a valóságban soha nem szó szerint egyetlenegy.

Az alexandriai, illetve a bábéli könyvtár rekonstrukciója, a teljesség, az enciklopédizmus szó szerinti létrehozásának programja metaforából virtuális valósággá az elmúlt években vált – és ez a változás az, amelyet értelmeznünk kell. S a kérdés ma ismét az, hogy igaz-e az írás a falon: *Ceci tuera cela*. Nem attól kell-e tartanunk, hogy a digitális archívumok láza végül megöli a könyvtárakat. S tény, hogy részben meg is ölte.

Hogyan építsünk digitális archívumokat? Erre a kérdésre egy általam tisztelt, de e helyütt nem követett pragmatikus elbeszélés válaszol, amelyet igyekszem kellő tárgyilagossággal rekonstruálni.²³ Ennek a beszédmódnak a követői nem azt kérdik, hogy honnan és hová vezet az út, amelyen lépkedünk, hanem azt, hogy miként érhetőek el a digitális gyűjtemények – mindenki számára.²⁴ Ha tehát szükségszerű adottságként fogadjuk el a technikai lehetőséget, akkor a kérdések a működés közgazdasági és szociológiai következményeire mutatnak. Miként építhető fel tehát az ELL, a föld legnagyobb könyvtára (*Earth Largest Library*), ahogyan Steve Coffman elgondolta, milyen konstrukciós problémákkal kell szembenéznünk? Ha az egykori könyvtár katalógusból, könyvekből, illetve az épület együtteséből állott, akkor az ELL, a Google Print

²³ Christine L. Borgman: FROM GUTENBERG TO THE GLOBAL INFORMATION INFRASTRUCTURE. ACCESS TO INFORMATION IN THE NETWORKED WORLD. MIT Press, Cambridge, Massachusetts, London, England, 2000.

²⁴ Leslie Chan, Sely Costa: PARTICIPATION IN THE GLOBAL KNOWLEDGE COMMONS: CHALLENGES AND OPPORTUNITIES FOR RESEARCH DISSEMINATION IN DEVELOPING COUNTRIES. In: *New Library World*, 2005. 106. 3. 141–163.; Marija Dalbello: INSTITUTIONAL SHAPING OF CULTURAL MEMORY: DIGITAL LIBRARY AS ENVIRONMENT FOR TEXTUAL TRANSMISSION. In: *Library Quarterly*. Vol. 74., No. 3. 2004. 265–298. Dalbello tanulmányára azért is érdemes felhívni a figyelmet, mert az egyszerre elemzi a szociológiai, illetve a tudásszociológiai aspektusokat: azaz a hozzáférés jelentésének drámai megváltozását, illetve a digitalizálás hatását a szövegek természetére.

(New York Public Library, Harvard, Stanford, Oxford Bodleian, University of Michigan), OCLC (Online Computer Library Center) egymással versengő, de nagyrészt ugyanabba az irányba tartó – részben megvalósult, részben megvalósulás alatt álló – gyűjteményei már más struktúrát mutatnak. A globális könyvtárak, illetve az azok mögött álló keresőrendszerek persze óhatatlanul nyelv- és kultúrafüggők. A Google elképzelését, illetve megvalósulás alatt álló tervét a Francia Nemzeti Könyvtár igazgatója, Jean-Noël Jeanneney²⁵ igen komoly kihívásnak tekintette, amelyre meg kell adnia az európai, illetve a francia választ. Manifesztumát, amelyet többen a Googlephobia részének²⁶ tekintenek, hosszú nyilvános vita követte, részben franciául, de jelentősnek mondható az azt követő angol és német nyelvű reakciók száma is.²⁷ A globális angol nyelvű keresőmotor kulturális dominanciájának kérdését egy olyan elszigetelt és kis nyelv szempontjából, mint a mienk – tehát a magyar kultúra jövője szempontjából – nyilván csak részben láthatjuk tisztán.

A globális keresőmotorok által működtetett virtuális könyvtárak esetében a hagyományos nagy jelentőségű territoriális kérdések nem merülnek fel, illetve azok érzékelhetetlenek az olvasók számára. A távolság megszüntetése ezeknek a projekteknek a nagy erkölcsi erejük: olyan globális tudáshálózatot teremtenek, továbbá (a copyright, illetve meghaladásának különböző formái – elsősorban a *Creative Commons*²⁸ – által) megengedett dokumentumok olyan hozzáférését teszik lehetővé, amire nemigen volt példa a modern történelemben. Aki már eljutott az olyan adatbázisok határáig, mint a JSOR, Muse, EPSCOT, az hamar megtanulta, hogy mit jelent ott állni a tudás lehetőségének a kapujában – és jelszó híján távozásra kényszerülni. *Ha a fenti globális gyűjtemények áttörik a copyright*²⁹ *határfalát, és a hozzáférést lehetővé teszik a szegény országok ku-*

²⁵ Jean Noël Jeanneney: QUAND GOOGLE DÉFIE EUROPE? Éditions Fayard Collection, Mille et une nuits (27 avril 2005).

²⁶ Jeanneney *szakértelmi kérdésnek tekinti* a könyvtár átalakításának kérdését, míg a Google-terv mögött nem a hagyományos könyvtáros-, archivista-szakértelem és -célkitűzések állnak. Más kérdés, hogy a Googlephobia elválaszthatatlan az angol-amerikai kulturális dominancia visszautasításának programjától: vö. *Economist*, 2005. május 31., http://www.economist.com/world/europe/displayStory.cfm?story_id=3819169.

²⁷ A teljesség igénye nélkül említeném meg a számomra elérhető és fontosabb írásokat. Rüdiger Wischenbart: GOOGLE PRINT ODER WISSEN IST MACHT. In: <http://www.perlentaucher.de/artikel/2363.html>, ugyanaz angolul: GOOGLE PRINT OR KNOWLEDGE IS POWER. <http://www.signandsight.com/features/174.html>. A *signandsight* a kortárs német sajtó legérdekesebb cikkeit közli angol fordításban. A vita természetesen az interneten zajlik, javarészt Google-keresőrendszerek különféle helyi (francia) változatain keresztül szerzett információknak megfelelően. Érdemes megemlíteni, hogy számos angol és német nyelvű blog foglalkozik a kérdéssel: s ezek jelentős része igencsak szimpatizál a Jeanneney által felvetett problémákkal.

²⁸ A CC olyan globális hálózat, amely a szerzőkre bízta, hogy milyen sokszorosítási, hozzáférési keretben érdekeltek önnön munkájuk digitalizálása esetén. A Creativecommons.org olyan, a hálózati kultúrában érdekelt társadalomtudósok által létrehozott virtuális és globális intézmény, amely számos hagyományos intézményt, így könyvtárat is befolyásolt hozzáférési politikája kialakításakor, így akár a Google Printet vagy a létrehozandó európai keresőmotor tervezőit. Kultúrtörténeti előzményei között tarthatjuk számon a *Republic of Letters*-nek a XVII. század végén és a XVIII. században fennállott ugyancsak virtuális intézményrendszerét, amely a felvilágosodás eszméinek terjesztésében érdekelt literátusok láthatatlan köztársaságát teremtette meg, erős kulturális identitásrendszert hozva létre földrajzilag, nyelviileg, vallásilag távol állók között. Vö. Anne Goldgar: IMPOLITE LEARNING. CONDUCT AND COMMUNITY IN THE REPUBLIC OF LETTERS, 1680–1750. Yale University Press, New Haven and London, 1995.

²⁹ Vö. Siva Vaidhyanathan: COPYRIGHTS AND COPYRWONGS: THE RISE OF INTELLECTUAL PROPERTY AND HOW IT THREATENS CREATIVITY. New York University Press, New York, 2003; ill. uő: THE ANARCHIST IN THE LIBRARY: HOW THE CLASH BETWEEN FREEDOM AND CONTROL IS HACKING THE REAL WORLD AND CRASHING THE SYSTEM. Basic Books, 2004; Lawrence Lessig: FREE CULTURE, HOW BIG MEDIA USES TECHNOLOGY AND THE LAW TO LOCK DOWN CULTURE AND CONTROL CREATIVITY. Penguin Press, New York, 2004.

tatói, olvasói számára, akkor roppant komoly igazságtalanságot orvosolnak, s ez lelkesítő és fel-emelő. Nyilvánvaló az is, hogy ezeknek a digitális archívumoknak, könyvtáraknak, múzeumoknak szembe kell nézniük a globális katalógusok és metaadatok problémájával – és ezt megoldani nem politikamentes kihívás. De nem is pusztán pragmatikus kérdés. Valaki gondolhatja úgy is, hogy mindaz, aminek tanúi vagyunk, nem más, mint a XVIII–XIX. század katalógizálási, indexálási, kategorizálási kultúrájának újraéledése vagy éppen folytatása. Az osztályozás kérdései – ma már látjuk – alapvető mértékben befolyásolják a kulturális identitás, a tájékozódás, az otthonosság és idegenség dimenzióit. Cuvier,³⁰ Christian Jürgensen Thomsen³¹ és Dewey – tehát a paleontológia, a három történeti korszak, a könyvtári osztályozás, kategorizálás alapító atyáinak – tevékenysége mind arra mutat, hogy milyen messze ható kulturális, társadalomelméleti és praktikus következményei vannak a tipológia, az osztályok felállításának. Nem véletlenül mutatott rá Foucault arra, hogy az archívum az, amely meghatározza mindazokat a mondatokat, amelyek egyáltalán mondhatók. A globális osztályozás – amely értelemszerűen kiterjed a textualitás, vizualitás és az audiokultúra dokumentumaira egyaránt – olyan nagyságrendű társadalmopolitikai kérdés, amelynek a jelentőségét nehéz túlértékelni. Mindazok a dokumentumok, amelyek a globális katalógizálás – tehát a könyvtárközi viszonylat megszüntése után – belekerülnek ebbe a virtuális, falak nélküli archívumba, hozzáférhetővé válnak, s mindenütt lehetőséget kapnak arra, hogy részt vegyenek a nagy szellemi cserék sorozatában. A globális katalógussal egyenrangú kérdés a nyelv, s messze nem csupán a francia nyelv jövőjéről van szó. Ugyan a Google Print egyik munkatársa a latin betűs nyelvek reprezentációjának megváltoztatásáról is beszélt – magyarán, hogy tudomásul kell venni, nem csak az angol létezik –, de ettől ez a szerkezet egészeben és alapvetően angol lesz. Legalábbis a metaadatok elkerülhetetlenül angolok lesznek, vagyis ezen a nyelven kell leselkednünk, ha nincs jel-szavunk, s így surranhatunk be az ajtón, ha lesz egyáltalán ajtó.

Mindeddig nem ejtettünk szót arról, hogy a digitális dokumentumok struktúrája által teremtett tudáskonstrukciók, a folyamatos jelen időben elérhető, állandóan átalakuló produktumok minden bizonnyal nem könyvek többé. A nyomtatott könyvek a tér és idő egy pontján váltak uralkodó médiummá – további sorsukat pedig részben determinálja keletkezésük pillanata és európai színtere. A digitális gyűjtemények által felkínált próteuszi természetű dokumentumok esetében nem pusztán a filológiai kérdések metamorfózisáról van szó, hanem a múlt és jövő közötti eddig nem ismert „átjárás” megteremtéséről. Különös módon a *new media* teremtményei egyszerre rendelkeznek a nyomtatás korában még ismeretlen teljes azonosság, a klónok sajátosságaival, illetve ezeknek a teljes hasonlatosságoknak a folyamatos metamorfózisával, azaz pillanatnyiságával.

Többször felmerült már ennek a szövegnek a során: *Ceci tuera cela* – a kérdés tehát, hogy a digitális multimediális struktúrák, azaz „dokumentumok” miként ölhetik meg a könyveket. Emlékezzünk vissza: a bábéli könyvtárban is egy példányt őriztek mindenből, a globális archívumok viszont nem példányokat, hanem szoftvereket őriznek,

³⁰ Georges Cuvier: Fossil Bones and Geological Catastrophes. New Translations and Interpretations of the Primary Texts. Martion J. S. Rudwick. University of Chicago Press, Chicago and London, 1997.

³¹ Christian Jürgensen Thomsen: LEITFADEN ZUR NORDISCHEN ALTERTHUMSKUNDE / herausgegeben von der Königlichen Gesellschaft für nordische Alterthumskunde. Kopenhagen, 1837.

amelyek nem végleges formák, hanem *lehetőségtartományok további dokumentumok létrehozására*. Ezekben a gyűjteményekben folyamatos az átírás, újraírás, alkotás lehetősége éppúgy, mint a dokumentumcseréken alapuló újradefiniálás. Ha például az olyan új műfajokra utalunk, mint a *Pod-Casting*, akkor már a *gyakorlatban is láthatjuk*, hogy milyen vékony jégen járunk: a folyamatosan átalakuló dokumentumok, az individualizálódó archívumok, a próteuszi könnyedséggel változó fogalmak, keretek korában. Ha visszautalunk a XVII–XVIII. századra, akkor azt látjuk, hogy a könyvtár nemcsak a gyűjtemény színhelyét, hanem magát a gyűjteményt, a kompilációt is jelentheti. *The-saurus, corpus, catalogus, flores* – ezek mind gyűjtemények voltak, virtuális könyvtárak – vajon a mai nap olyan idegen újdonságai, mint a *Pod-ism* nem lesz-e hirtelen szelíd és ismerős, ha arra gondolunk, hogy az nem más, mint a katalógus egy kicsit újféle formája. Amint azt se felejtjük el, hogy a globális archívumok³² másik nagy rémképe, a kezelhetetlenség, a bábeli könyvtár monstrumának mítosza is a XVIII. század, a korai modernitás szülötte. Louis Sébastien Mercier 1771-ben írta meg utópiáját – vagy inkább (mint Roger Chartier, a falak nélküli könyvtár kultúrtörténetét áttekintő tanulmányában megjegyzi) *ukróniáját* –, a MÉMOIRE DE L'AN 2440-et.³³ Ebben a műben a hős látogatást tesz a királyi könyvtárban, ahol a haszontalan, veszélyes, frivol könyveket elégették, mert az információs túltermelés elviselhetetlennek bizonyult, s csak a lényeket kívánták megőrizni. Azaz: a tudás és információ közötti folyamatosan alakuló distinkciók sem ma keletkeztek, az információs túltelítettségnek³⁴ a kultúrtörténete ugyancsak a virtuális és társadalmi valóságukban létező könyvtárak történetének része.

A digitális archívumok hibridek, a *new media* közege uralja és dominálja azokat, a szövegek – úgy tűnik – folyamatosan virtuális szomszédaikkal, megújuló kontextusaikkal együtt kerülhetnek archiválásra. Azaz sokkal inkább *a kontextusok kontextusát őrzik meg és alakítják tovább a kollektív emlékezet formáiban, mintsem magukat a dokumentumokat*.

Míg a korai globális, univerzális enciklopédiák, az egyetemes gyűjtemények nagyságuk révén váltak fenyegetően kiismerhetetlenné – egyszerűen elgondolhatatlannak tűntek a kép erejével –, addig a gyakorlatban, a szemünk előtt feltűnő intézmények részben a régi problémával, a globális katalógusok társadalompolitikai kérdéseivel kell hogy szembenézzenek, részben azok ellehetetlenülésével. Az információk túltermelésével és azok azonosíthatatlanságával. De ezek az intézmények másfelől eddig nem ismert, részben be sem azonosított kulturális világok hordozói, eddig fel nem ismert cselekvési módok, értékrendek, kánonok megteremtői. Az archívumok immár nem csupán a múlt kísérteteit őrzik, hanem a jövő kulturális frontjait is aktívan alakítják. Ha mostanában valahol ott fészkel az avantgarde szelleme, hát akkor errefelé.

Egykor a könyvtárba bizony emelt szívvel: *beléptünk*. Tekintélyes, nagy lépcsőháza-kon át haladtunk az olvasóterem felé. Így volt és részben így van ez a Széchenyi Könyvtárban, a Sainte-Geneviève-ben, illetve a Bibliothèque Nationale folyosóin járva. A könyvtár, ahova belépünk, hasonlatosan a templomokhoz, kiemelkedik a városok szövetéből, *odabenn minden másként van*. A könyv, az épület, a katalógus – együtt jelentik a hely szellemét. A tudás archeológiája, ez a megkerülhetetlen metafora, elképzelhetetlen és értelmetlen a *földtani rétegekre való utalás nélkül*. A rétegtan, a stratifikáció a

³² David F. Bell: INFINITE ARCHIVES. In: *SubStance*, 103. Vol. 33. No. 3. 2004. 148–161.

³³ Roger Chartier: LIBRARIES WITHOUT WALLS. In: *Representations*. No. 42. Special Issue: FUTURE LIBRARIES. 1993. 38–52.

³⁴ Daniel Rosenberg: EARLY MODERN INFORMATION OVERLOADED. In: *Journal of History of Ideas*, 2003.

modern archeológia alapja, amely megmutatja az időt, lefordítja, beláthatóvá teszi a múlás módját, átvitt értelemben, de *rendelkezésünkre* áll a könyvtárakban. Mindez más-ként van a digitális archívumokban. A kontextusok, a jelentésteremtő terek folyamatos átváltozása újfajta szövegeket, olvasókat, olvasatokat, kooperációt, kreativitást teremt. Elmerülni egy szövegben, eltűnni benne, mint a kínai festő a képben, vagy vándorolni utalásról utalásra, végtelen virtuális nomádként hagyni, hogy sodorjon a múltak és jelenek árja. A globális digitális archívum építészeti megfelelője – Marc Auge³⁵ kifejezésével élve a *non lieu* – a mindenütt ugyanolyan szupermodern terek rendszere, amely bizony nem könnyen válhat a *lieux des mémoires* terévé.³⁶

A globális archívumok kérdése nem írható le a könyvtárak hagyománya nélkül, viszont nem képzelhető el azok által. Vagy arra teszünk kísérletet, hogy a modern kor kulturális metaforáinak sorával tegyük otthonossá ezt a világot, vagy elvetjük ezt a mankót, és felépítjük ezeket az archívumokat. Koolhaas PLS épületét érthetjük úgy is, mint radikális kísérletet, amellyel az építész a könyvtárépület fizikai valóságának a médiatérben való feloldása végett próbálkozott meg. Perrault műve ennek ellenkezője, a globális archívum átláthatatlanságának a könyvek világába való beszorítására szolgáló példázat. Vélhetően nem járunk távol egy lehetséges igazságtól, ha mindkettőt a köztéri szobrászat sajátos esetének is tekintjük. Akármilyen lesz, amit teremtünk: az a szó hagyományos értelmében, már *nem* könyvtár lesz. Ezen az intézményen ugyanis változatlan formájú dokumentumok őrhelyeit értjük. Múzeumot tehát. Az ELL nem épülhet fel úgy, mint a Sainte-Geneviève vagy épp Dominique Perrault új épülete a rakparton. Az a nyilvános adatbázis, amelyet ELL-nek hívhatunk, kinek-kinek a saját kulturális terében létezik, s annyira, amennyire ezt ki-ki lehetővé teszi, akarja és engedi. Az OSZK közintézmény, az ELL az egyéni fantáziák adatbázisa. A könyvtár a mindenkori kortárs építészet és az irodalom nagy mitikus tervei és tartományai közé tartozott, a társadalmi képzeletet formálta, alakította, részben ki is termelte, a múzeummal együtt. Ezek voltak a modern társadalom igazi „kormányzati szervei”, a katalógusok, a normák előállításának intézményei. A MAL' ARCHIVE³⁷ megkerülhetetlen, s meglehet, hogy mégis megöli a könyvtárat. *Ceci tuera cela*.

(Érdemesnek tartom felhívni az olvasók figyelmét két kanadai szerző kiváló tanulmányára, amely írásom befejezése után jelent meg. Martin Bressani–Marc Grignon: HENRI LABROUSTE AND THE LURE OF THE REAL: ROMANTICISM, RATIONALISM AND THE BIBLIOTHÈQUE SAINTE-GENEVIÈVE. In: Art History, 2005. november. 712–751. o.)

³⁵ Marc Auge: NON-PLACES. INTRODUCTION TO AN ANTHROPOLOGY OF SUPERMODERNITY. Translated by John Howe. Verso, London, New York, 1995.

³⁶ Pierre Nora: REALMS OF MEMORY. I. h.

³⁷ Szétfeszítené ennek a tanulmánynak a kereteit Derrida MAL' ARCHIVE: UNE IMPRESSION FREUDIENNE című könyvének elemzése. Derrida mára számtalan összefüggésben idézett tanulmányának e helyütt csupán egyetlen részére utalnék – a digitalizáció az archívumok jelenidejűségét, illetve a globális hálózatokat átalakító sajátosságaira. „Az e-mail példájával azonban egy fontosabb és nyilvánvaló ok miatt kell szerintem foglalkoznunk: manapság ugyanis az elektronikus levél hovatovább még a faxnál is inkább átalakítja az emberiség egész köz- és magán-szféráját, mindenekezt a magán-, a titkos (magán- vagy köz-), illetve a köz- vagy fenomenális szféra közötti határt változtatja meg. Az e-mail nem csupán a szó általános és szoros értelmében vett technika: ehhez az instrumentális előállítási, nyomtatási, konzerválási lehetőséghez, illetve az archívum pusztulásához példátlan gyorsasággal, már-már rögtönözve, jogi és következtetésképpen politikai változásoknak kell kapcsolódnunk.” In: Jacques Derrida: ARCHIVE FEVER. A FREUDIAN IMPRESSION. Translated by Eric Prenowitz. The University of Chicago Press, Chicago and London, 1995. 17.